

توسعه پایدار اجتماعی در سطح ایران و جهان: با رویکرد داده کاوی

منا آهنی^{۱*}، مرتضی موسی‌خانی^۲، محمدعلی افشار کاظمی^۳

^۱ .دکتری، گروه مدیریت دولتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (عهده دار مکاتبات)

^۲ .استاد، گروه مدیریت دولتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۳ .دانشیار، گروه مدیریت صنعتی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: اردیبهشت ۱۳۹۸، اصلاحیه: اردیبهشت ۱۳۹۸، پذیرش: خرداد ۱۳۹۸

چکیده

توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد، و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید. در این مطالعه، شاخص‌های اجتماعی ارائه شده بر روی سایت بانک جهانی مورد بررسی قرار گرفت، که با بکارگیری روش دلفی و استفاده از نظر خبرگان، ۶ شاخص در وضعیت توسعه پایدار ایران، موثر قلمداد گردید. به منظور بررسی توسعه پایدار اجتماعی بر اساس شش شاخص منتخب (نرخ رشد جمعیت؛ بهره‌وری نیروی کار؛ هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش؛ سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت؛ نرخ سواد بزرگسالان؛ امید به زندگی در بدو تولد) برای ۱۸۶ کشور جهان، داده‌ها از بانک جهانی استخراج گردید. هدف از این پژوهش، بررسی وضعیت ایران بر مبنای شش شاخص منتخب حوزه اجتماعی و تعیین جایگاه ایران در بین دیگر کشورهای جهان، با استفاده از تکنیک خوشه‌بندی؛ و سپس شناسایی شبیه‌ترین کشورها در طی ۱۸ سال گذشته با وضعیت توسعه پایدار اجتماعی در ایران، است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، کشور ایران از منظر شاخص‌های اجتماعی توسعه پایدار بیشترین هم‌خوشه‌گی را با کشورهای بحرین، بنگلادش، باربادوس دارد که ۱۴ بار در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، در یک گروه قرار گرفتند و ۱۲ بار با کشور اندونزی و ونزولا در یک خوشه قرار گرفته است؛ و ۱۱ بار با کشور ترکیه؛ و با کشورهای الجزیره، آنگولا، آرژانتین و ویتنام ۱۰ بار هم‌خوشه بوده است. در پایان بر مبنای یافته‌های پژوهش پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی ارائه شده است.

واژه‌های اصلی: توسعه پایدار، توسعه اجتماعی، بانک جهانی، ایران

۱- مقدمه

سنجش وضعیت توسعه پایدار اجتماعی در ایران موثر شناخته شد، سپس داده‌های این شاخص‌ها از بانک جهانی استخراج، و با استفاده از روش

خوشه‌بندی به عنوان یکی از روش‌های داده کاوی به بررسی جایگاه کشور ایران در بین ۱۸۶ کشور جهان خواهیم پرداخت. خوشه‌بندی^۱ به عنوان مقوله بخش‌بندی داده‌ها درون گروه‌ها یا خوشه‌ها است، که این داده‌های موضوعی در همان گروه مشابه مرتبط هستند، در صورتی که، این عناصر، در گروه‌های مختلف دارای مشابهت نیستند [۲۶]. در این پژوهش روش مناسب خوشه‌بندی پس از انتخاب حالت اتوماتیک^۲ در نرم‌افزار تعیین گردید. هدف اصلی این پژوهش، بررسی وضعیت ایران بر مبنای شش شاخص منتخب حوزه اجتماعی و تعیین جایگاه ایران در بین دیگر کشورهای جهان، با استفاده از تکنیک خوشه‌بندی؛ و سپس شناسایی

از زمان ظهور اندیشه‌های توسعه به عنوان یک مسأله جهانی، در دوره بعد از جنگ جهانی دوم همواره یکی از هدف‌های امر توسعه، دستیابی به استانداردهای بهتر زندگی و افزایش رفاه اجتماعی بوده است. در گام‌های اولیه بر اساس این پیش فرض که توسعه اجتماعی می‌بایست به عنوان امری متأخر نسبت به رشد اقتصادی در نظر گرفته شود، اولویت و اصالت به رشد اقتصادی داده می‌شد و فرض بر این بود که تمرکز بر رشد اقتصادی از طریق انباشت پس انداز، افزایش سرمایه‌گذاری در بخش صنعتی و تکیه بر تکنولوژی‌های پیشرفته و مدرن، منشاء افزایش سطح درآمدها و در نتیجه افزایش سطح زندگی و رفاه خواهد بود [۱۵]. به منظور بررسی توسعه پایدار اجتماعی از بین شاخص‌های معرفی شده بر روی سایت بانک جهانی، شش شاخص (نرخ رشد جمعیت؛ بهره‌وری نیروی کار؛ هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش؛ سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت؛ نرخ سواد بزرگسالان؛ امید به زندگی در بدو تولد) توسط خبرگان برای

* mona.ahani@srbiau.ac.ir

^۱ Clustering

^۲ Auto cluster

دهیم: از منظر خبرگان کدام یک از شاخص‌های اجتماعی موجود بر روی سایت بانک جهانی بر وضعیت توسعه پایدار کشور تاثیرگذار است؟ مهم‌تر از همه این که، توسعه اجتماعی با حقوق انسانی، حقوق کارگران به طور وسیع‌تر، چه سازمان یافته و چه سازمان نیافته، حق توسعه و حق برخورداری از محیط‌زیست سالم و سهم مساوی از فواید رشد اقتصادی در ارتباط است [۲۹]. صاحب‌نظران معاصر هم روی برخی از شاخص‌های توسعه اجتماعی تأکید کرده‌اند. الکساندر^۴، جامعه مدنی (۱۹۹۰)؛ گیدنز^۵، هویت شخصی و سرمایه اجتماعی (۱۹۹۱)؛ پارسونز^۶، اجتماع جامعه‌ای (۱۹۹۶)؛ کلمن^۷، سرمایه اجتماعی (۱۹۹۴)؛ جنکینز^۸، هویت اجتماعی (۱۹۹۶)؛ مورن^۹، هویت انسانی (۱۳۸۲)؛ بوردیو^{۱۰}، کنش اجتماعی (۱۹۷۷)؛ دارنژروف^{۱۱}، انسان اجتماعی (۱۳۷۱)؛ هابرماس^{۱۲}، گستره همگانی، ارتباطات اجتماعی و عقلانیت ارتباطی (۱۹۹۱ و ۱۹۷۹)؛ کرایب^{۱۳}، تجربه هویت (۱۹۹۸)؛ آرچر^{۱۴}، انسان بودن (۲۰۰۱) را مطرح کرده اند. موضوع توسعه اجتماعی در ایران هم بیشتر از لحاظ برخی شاخص‌های آن نظیر هویت و اعتماد اجتماعی و ... مورد توجه قرار گرفته است [۴،۲،۱۲،۷،۱۰،۸].

استیس^{۱۵} (۲۰۰۱)، توسعه اجتماعی را یک حوزه میان رشته‌ای و میان بخشی در جستجوی ارتقا زندگی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌نماید. که این تعریف دو مفهوم را در بر می‌گیرد: اول، تأمین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی از طریق تأمین آن نیازها؛ دوم، افزایش سطح آزادی که با رشته انتخاب‌هایی که مردم می‌توانند داشته باشند اندازه‌گیری می‌شود. طبق نظر استیس اهداف توسعه اجتماعی از طریق مشارکت مردم تا بالاترین حد ممکن در تعیین اهداف و نتایج توسعه تعقیب می‌شوند. توسعه اجتماعی دو بعد مرتبط به هم دارد: یکی توسعه ظرفیت مردم برای کار مداوم جهت رفاه آن‌ها و جامعه؛ دوم، تغییر یا توسعه نهادهای اجتماعی، به گونه‌ای که نیازهای بشری را در تمامی سطوح به ویژه در پایین‌ترین سطح، از طریق یک فرآیند بهبود در روابط بین مردم و نهادهای سیاسی- اجتماعی، رفع نماید [۲۴]. ازکیا و غفاری توسعه اجتماعی را از مفاهیمی می‌دانند که با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های

شبهه‌ترین کشورها در طی ۱۸ سال گذشته با وضعیت توسعه پایدار اجتماعی در ایران، است. در این پژوهش قصد داریم به این سوالات پاسخ بر مبنای شاخص‌های منتخب توسعه پایدار اجتماعی وضعیت هم خوشه- شدن کشورهای جهان با یکدیگر به چه صورت است؟ بر مبنای شاخص- های منتخب توسعه پایدار اجتماعی، کشور ایران با کدام یک از کشورهای جهان هم خوشه است؟ یافته‌های حاصل از پژوهش بیانگر این موضوع خواهند بود که جهت دستیابی به توسعه پایدار اجتماعی، چه شاخص‌هایی از دیدگاه خبرگان در این حوزه قابل تأمل است، که نتایج آن می‌تواند مورد توجه تصمیم- گیران، برنامه‌ریزان و تحلیل‌گران وضعیت کشور، قرار گیرد؛ از طرفی تعیین جایگاه کشورمان در زمینه توسعه پایدار اجتماعی در سطح جهان می‌تواند تعیین کند که از چه کشورهایی می‌توانیم الگو بگیریم و بر روی چه شاخص‌هایی نیاز به تمرکز بیشتر داریم، و همچنین می‌تواند زمینه تطبیق و چگونگی پیشرفت وضعیت فعلی را در سطح جهانی نشان دهد.

۲- چارچوب نظری پژوهش

۲-۱- مفهوم توسعه و توسعه پایدار

توسعه بر فرآیند رشد تأکید می‌کند. این معیار به جنبه مهمی از توسعه یعنی ورود به مرحله‌ای از رشد مستمر، در برابر سکون و یا پیشرفت بسیار ضعیف تولید پیش از قرن شانزدهم، اشاره دارد. امروزه توسعه بدون توجه به مسئله پایداری امکان پذیر نیست، از این رو توسعه پایدار و پایداری کلید واژه‌های تعاریف جدید و پارادایم حاکم بر علوم توسعه تلقی می- شوند [۶]. از دهه ۱۹۸۰، کلمه «پایداری برای ابد» بیشتر به معنی بقاء انسان، در روی زمین مطرح شده است. متعاقباً، این امر به استفاده عنوان توسعه پایدار منجر گردیده که در کنفرانس سال ۱۹۸۷ در سازمان ملل متحد^۱، توسط کمیسیون برانتلند^۲ مطرح شد. عنوان «توسعه پایدار» توسعه‌ای است که نیازهای عصر فعلی مردم جهان را در بر می‌گیرد، بدون سازش یا نادیده گرفتن توانایی پاسخ به نیازهای نسل‌های آینده [۱۶].

۲-۲- مفهوم توسعه پایدار/ اجتماعی

مفهوم توسعه اجتماعی سابقه‌ی چندانی ندارد و این مفهوم برای اولین بار در سال ۱۹۹۵ در «کنفرانس توسعه اجتماعی کهپاک دانمارک» در مجامع جهانی مطرح شد. در ابتدا توسعه اجتماعی به معنی مبارزه با فقر مطرح شد. به طور کل، مفهوم روشنی از توسعه اجتماعی در دست نیست و مفاهیم گوناگونی وجود دارد که از هر دیدگاهی معنای متفاوتی را دارا است [۱۳]. نانس^۳ (۲۰۰۰) معتقد است، از توسعه اجتماعی می‌توان برداشتی مشابه «مسئولیت‌پذیری» را داشت. مسئولیت‌پذیری حکومت‌ها، شاغلان، سرمایه گذاران مالی و دولت- ملت‌ها به عنوان اعضای جامعه جهانی اما

4 Alexander

5 Giddens

6 Parsons

7 Coleman

8 Jenekins

9 Morin

10 Bourdieu

11 Dahrendorf

12 Habermas

13 Craib

14 Archer

15 Estes

1 United Nations Development Programme (UNDP)

2.Brundtland Commission

3 Nancy

- شاخص‌های محرومیت اقتصادی^{۱۰} (میزان بیکاری، نسبت جینی برای هزینه مصرفی سرانه^{۱۱})؛
  - شاخص‌های مرتبط با محرومیت اجتماعی^{۱۲} (نسبت میان سواد هر طبقه جمعیت برنامه‌ریزی شده و متوسط سواد جمعیت^{۱۳}، نسبت میان سواد جمعیت قبیله‌ای برنامه‌ریزی شده و متوسط سواد جمعیت^{۱۴}، نسبت میان هزینه مصرفی ماهانه سرانه مسلمانان به کل جمعیت^{۱۵}، نسبت میان سواد جمعیت زنان و متوسط سواد کل جمعیت^{۱۶}، نسبت میان میزان بیکاری زنان به میزان بیکاری کل^{۱۷}، نسبت جنسیتی کودکان^{۱۸}).
- شاخص رفاه لگاتوم^{۱۹} ۱۴۹ کشور در پنج منطقه [آمریکا، اروپا، مینا (خاورمیانه و شمال آفریقا)، آسیا-اقیانوسیه، و آفریقای سیاه] را با ۹ زیرشاخص کلی و ۸۹ متغیر خرد مورد ارزیابی قرار می‌دهد. زیرشاخص‌های مورد بررسی در زمینه‌های اقتصاد^{۲۰}، کارآفرینی و فرصت^{۲۱}، حکمرانی^{۲۲}، آموزش^{۲۳}، بهداشت و سلامت^{۲۴}، ایمنی و امنیت^{۲۵}، آزادی فردی^{۲۶}، سرمایه اجتماعی^{۲۷} و شاخص محیط طبیعی که در سال ۲۰۱۶ به این مجموعه اضافه شده، است.

زیرشاخص کارآفرینی و فرصت محیط کارآفرینی؛ افزایش فعالیت‌های نوآورانه و برابری فرصت در کشورها را می‌سنجد. زیرشاخص حکمروایی؛ عملکرد کشورها را در سه حوزه دولت پاسخگو و کارآمد، انتخابات آزاد، مشارکت سیاسی و حاکمیت قانونی ارزیابی می‌کند. زیرشاخص آموزش؛ عملکرد کشورها را در سه زمینه دسترسی به آموزش، کیفیت آموزش، و سرمایه انسانی مورد سنجش قرار می‌دهد. زیرشاخص بهداشت عملکرد؛ کشورها را در سه عرصه برآیندهای بهداشت و سلامت، زیرساخت‌های سلامت و مراقبت‌های پیشگیرانه می‌سنجد. زیرشاخص امنیت و آسایش؛

¹⁰ Economic Deprivation Indicators

¹¹ Gini Ratio for Per Capita Consumption Expenditure

¹² Social Deprivation Related Indicators

¹³ Ratio between Literacy of the Scheduled Caste Population and Average Literacy of the Population

¹⁴ Ratio between Literacy of the Scheduled Tribe Population and Average Literacy of the Population

¹⁵ Ratio between Monthly Per Capita Consumption Expenditure of Muslims to the Total Population

¹⁶ Ratio between Literacy of Female Population and Average Literacy of Total Population

¹⁷ Ratio between Female Unemployment Rates to Total Unemployment Rates

¹⁸ Child Sex Ratio

¹⁹ Legatum

²⁰ Economy

²¹ Entrepreneurship and Opportunity

²² Governance

²³ Education

²⁴ Health

²⁵ Safety and Security

²⁶ Personal Freedom

²⁷ Social Capital

فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می‌باشد. همچنین ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی افراد یک جامعه و در بعدی وسیع‌تر مباحث مربوط به جامعه مدنی، دموکراسی اجتماعی، عدالت اجتماعی، رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی را از موضوعات محوری توسعه اجتماعی می‌داند [۳]. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید [۱۱]. در نهایت توسعه اجتماعی را می‌توان حرکتی در جهت سازگاری بهتر بین فرد و جامعه، ایجاد امنیت برای شهروندان در تمام زمینه‌ها، ایجاد شرایط برابر از نظر جغرافیایی و عدم تعادل‌های بین منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، تعریف کرد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، در جامعه‌ای رخ می‌نماید که فاصله طبقاتی، تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد و توزیع درآمد و قدرت به گونه‌ای عادلانه به وجود آید و فاصله و شکاف بین فقیر و غنی، شهر و روستا و مرد و زن کاهش یابد [۱۸].

۲-۳- شاخص‌های توسعه اجتماعی در ایران و جهان

به طور خاص در حوزه توسعه اجتماعی، در دهه‌های اخیر تلاش‌های وسیعی برای تعیین شاخصی مستقل صورت پذیرفته است. از جمله مهم‌ترین این تلاش‌ها می‌توان به گزارش توسعه اجتماعی در سال ۲۰۰۶ در کشور هند اشاره کرد. در این گزارش با در نظر گرفتن شش بعد اصلی توسعه اجتماعی، سعی شده تا یک شاخص مرکب از این سازه مفهومی ایجاد گردد. شاخص‌های توسعه اجتماعی در این گزارش عبارتند از:

- شاخص‌های دموگرافیک^۱ (میزان شیوع پیشگیری از بارداری^۲، میزان کلی زاد و ولد^۳، و نیز میزان مرگ و میر نوزادان^۴)؛
- شاخص‌های سلامت^۵ (درصد مولید رسمی^۶، و درصد کودکان دچار سوء تغذیه^۷)؛
- شاخص‌های امکانات اساسی^۸ (درصد خانوارهایی که مسکن دائمی دارند، درصد خانوارهایی که به آب قابل شرب دسترسی دارند، درصد خانوارهایی که از امکانات بهداشتی برخوردارند و نیز درصد خانوارهایی که به برق دسترسی دارند)؛
- شاخص‌های پیشرفت تحصیلی^۹ (میزان سواد، نسبت دانش آموز به معلم، و میزان حضور در مدرسه)؛

¹ Demographic Parameters

² CPR: Contraceptive Prevalence Rate

³ TFR: Total Fertility Rate

⁴ IMR: Infant Mortality Rate

⁵ Health Indicators

⁶ Percentage of Institutional Delivery

⁷ Percentage of Undernourished Children

⁸ Basic Amenities Indicators

⁹ Educational Attainment Indicators

جرم‌های خشونت آمیز نادر است و مردم لازم نیست از نقص حقوق شخصی و مالکیت خود در هراس باشند.

- برابری جنسیتی^۷: این شاخص اندازه‌گیری می‌کند که زنان تا چه اندازه از فرصت‌های برابر با مردان در زمینه‌های تحصیلات و اشتغال، چه در خانه و چه در زندگی سیاسی برخوردارند.
- ادغام اقلیت‌ها^۸: این شاخص سطح تبعیض علیه گروه‌های آسیب پذیر همچون افراد بومی، مهاجران، پناهندگان و گروه‌های طبقات پایین جامعه را در بر می‌گیرد.

به زعم موسسه بین‌المللی مطالعات اجتماعی، توسعه اجتماعی سازه‌ای است که اشاره به نهادهایی از جامعه دارد که از طریق آن‌ها توسعه ایجاد می‌شود. منظور از نهادها، هنجارهای اجتماعی رسمی و غیر رسمی است که ساخت رفتارها را بر عهده دارند. به این ترتیب، توسعه در این معنا، در ابعاد نرم آن در نظر گرفته شده است که غالباً غیر قابل مشاهده است و از این رو برای اندازه‌گیری دشوار است. چنین ابعادی از توسعه که در برگیرنده مفاهیمی چون سرمایه اجتماعی، تبعیض و طرد اجتماعی است، از طرفی در مقابل ابعاد سخت توسعه مانند شاخص‌های اقتصادی و زیستی قرار می‌گیرد، و از طرف دیگر مکمل آن‌ها در ارزیابی کلی از وضعیت توسعه محسوب می‌شود [۹].

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر بر حسب هدف، در قلمرو «پژوهش‌های اکتشافی و توصیفی» قرار می‌گیرد؛ «اکتشافی» از این منظر که، به شناسایی و بررسی شاخص‌های مرتبط با توسعه پایدار در ایران در حوزه اجتماعی، می‌پردازد. «توصیفی» از این منظر که به تحلیل وضعیت شش شاخص منتخب می‌پردازد که بر مبنای نظر خبرگان، در توسعه پایدار اجتماعی کشور تأثیرگذار خواهند بود. در مورد نوع و نحوه گردآوری داده‌ها، پژوهش حاضر از روش ترکیبی (کمی و کیفی) برای تحلیل داده‌ها بهره می‌گیرد. در روش کیفی؛ با استفاده از روش دلفی در ابتدا کلیه شاخص-های اجتماعی فهرست شده در بانک جهانی، در قالب پرسشنامه‌ای در یک جلسه حضوری بین خبرگان توزیع شد و سپس برای مرتبه دوم ارائه و از آن‌ها خواسته شد تا نظر خود را در مورد مناسب بودن شاخص‌های اجتماعی توسعه پایدار و معیارهای ارزیابی این شاخص‌ها مشخص نمایند. در روش کمی؛ به منظور گردآوری داده‌های مرتبط با شاخص‌های منتخب در حوزه اجتماعی توسعه پایدار، به بررسی مراکز آمار رسمی مانند بانک جهانی، می‌پردازد. لازم به ذکر است که، در تحلیل‌های صورت گرفته فرض بر این است که داده‌های بانک جهانی داده‌های معتبری است و روش‌شناسی و روش گردآوری و جمع‌بندی امتیازها سوگیری نداشته است. به عبارتی جمع‌آوری داده‌های کمی در این مطالعه از منبع اطلاعاتی «آمارهای موجود»، و به روش غیرتعاملی می‌باشد، و به لحاظ بعد زمانی پژوهش مقطعی محسوب می‌شود.

عملکرد کشورها را از دو منظر امنیت ملی و ایمنی فردی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. زیرشاخص آزادی فردی؛ عملکرد و پیشرفت کشورها را در سیانت از آزادی‌های فردی و ارتقاء زوآداری اجتماعی می‌سنجد. زیرشاخص سرمایه اجتماعی؛ نیز عملکرد کشورها را در دو حوزه انسجام و مشارکت اجتماعی و شبکه‌های اجتماع - محلی و خانواده مورد سنجش قرار می‌دهد. موسسه لگاتیوم این شاخص‌ها را، شاخص موفقیت یا کامیابی نامیده است؛ با توجه به تعریف توسعه اجتماعی و ابعاد مختلف این مفهوم، به نظر می‌رسد این شاخص‌ها در مقایسه با دیگر شاخص‌های ارائه شده در بر دارنده قابلیت بیشتری برای سنجش ابعاد مختلف مفهوم توسعه اجتماعی است [۲۲]. یکی از مهمترین نهادهای تخصصی که در ارتباط با بررسی وضعیت توسعه اجتماعی در ایران می‌توان به آن رجوع کرد و ابعاد مختلفی از مفهوم توسعه اجتماعی را مورد سنجش قرار داده است، موسسه بین‌المللی مطالعات اجتماعی^۱ است، که هر پنج سال گزارشی با عنوان شاخص‌های توسعه اجتماعی^۲ ارائه می‌کند. در این گزارش‌ها، با بهره‌گیری از داده‌ها و منابع اطلاعاتی متنوع، سازه‌ی توسعه اجتماعی توسط ۲۰۰ شاخص جزئی مورد سنجش قرار گرفته است که نهایتاً در قالب ۶ شاخص کلی ارائه می‌شوند:

- فعالیت مدنی^۳: اشاره به هنجارهای اجتماعی، سازمان‌ها و شیوه‌های عملی دارد که مشارکت بیش‌تر شهروندان را در سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های عمومی تسهیل می‌کند و در برگیرنده دسترسی به انجمن‌های مدنی، مشارکت در رسانه‌ها، و ابزارهای مشارکت فعالیت‌های مدنی همچون تظاهرات مسالمت آمیز و یا درخواست است.
- باشگاه‌ها و انجمن‌ها^۴: این شاخص اندازه‌گیری می‌کند که تا چه حد زندگی انجمنی در داخل شهرها، محله‌ها و روستاها وجود دارد. چنین پیوندهایی امنیت و رفاه افراد را از طریق یک سیستم روابط اجتماعی تضمین می‌کنند.
- انسجام درون گروهی^۵: این شاخص تنش‌های قومی و فرقه‌ای و تبعیض را اندازه‌گیری و مشخص می‌کند که تا چه اندازه انسجام اجتماعی میان گروه‌های تعریف شده مذهبی، قومی و زبانی وجود دارد؛ بدون آن که به ناآرامی‌های مدنی و یا خشونت درون گروهی استحاله پیدا کند.
- اعتماد و امنیت میان شخصی^۶: این شاخص مشخص می‌کند که تا چه حد انسجام اجتماعی در میان غریبه‌ها وجود دارد. چنین انسجامی از طریق پیوندهای اعتماد، کنش متقابل، و فقدان نیت مجرمانه متجلی می‌شود. در جامعه‌ای با امنیت و اعتماد میان فردی بالا،

¹ ISS: International Institute of Social Studies

² ISD: Indices of Social Development

³ Civic Activism

⁴ Clubs and Associations

⁵ Intergroup Cohesion

⁶ Interpersonal Safety and Trust

⁷ Gender Equality

⁸ Inclusion of Minorities

۱-۳- جامعه آماری پژوهش

در این پژوهش ۱۸۶ کشور جهان، مورد بررسی قرار خواهند گرفت. طبق آمار بانک جهانی در جهان ۲۱۵ کشور داریم [۳۳]، که اطلاعات ۱۸۶ کشور، بر اساس میزان توسعه یافتگی آن‌ها در دسترس است. سازمان برنامه‌ریزی توسعه سازمان ملل^۱، اطلاعات کشورها را بر مبنای شاخص توسعه انسانی^۲، منتشر می‌کند. بنابراین برای بررسی توسعه پایدار اجتماعی بر اساس شاخص (نرخ رشد جمعیت؛ بهره‌وری نیروی کار؛ هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش؛ سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت؛ نرخ سواد بزرگسالان؛ امید به زندگی در بدو تولد) برای ۱۸۶ کشور جهان از بانک جهانی، داده‌ها استخراج گردید. در این پژوهش جامعه آماری شامل خبرگان و افراد صاحب‌نظر در حوزه اجتماعی توسعه پایدار می‌باشند. تعیین خبرگی افراد پاسخگو بر مبنای حداقل ۱۰ سال فعالیت آکادمیک و اجرایی در حوزه مورد نظر برآورد گردید. اعضای نمونه خبرگان، به صورت غیراحتمالی از روش نمونه‌گیری گلوله برفی [۱۷]، شناسایی شدند.

۲-۳- روش دلفی

در این پژوهش، تعداد ۶ نفر خبره حوزه اجتماعی به عنوان اعضای پانل همکاری داشتند. کلیه شاخص‌های اجتماعی در قالب پرسشنامه‌ای ابتدا در یک جلسه حضوری بین خبرگان توزیع شد و سپس برای مرتبه دوم ارائه و از آن‌ها خواسته شد تا نظر خود را در مورد مناسب بودن شاخص‌های توسعه پایدار و معیارهای ارزیابی این شاخص‌ها مشخص نمایند. شاخص‌هایی که میانگین نظرات بالاتر از متوسط (۳,۵) را به خود اختصاص دادند تأیید، و سایر شاخص‌ها حذف گردید. چنانچه اختلاف نظر خبرگان بین دو مرحله کمتر از (۰,۲) باشد، تکلیف تأیید یا رد شدن شاخص در همان مرحله مشخص می‌گردد و چنانچه اختلاف نظرات بیشتر از (۰,۲) باشد، عامل مجدداً در پرسشنامه منعکس گردیده و برای خبرگان ارسال می‌گردد [۱]. نتیجه مرحله اول و دوم پرسشنامه دلفی در قسمت تحلیل یافته‌های پژوهش ارائه می‌گردد. میانگین نظرات با استفاده از روش میانگین هندسی محاسبه شده است. گفتنی است که این پرسشنامه بر مبنای شاخص‌های بانک جهانی در حوزه «اجتماعی» گردآوری شده است. به منظور بررسی روایی و پایایی پرسشنامه پس از استخراج شاخص‌ها، برخی شاخص‌های تکراری حذف گردید و در نهایت روایی صوری مورد تأیید قرار گرفت، و سپس پرسشنامه توسط خبرگان حوزه اجتماعی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و روایی محتوا تأیید گردید. و بر مبنای پایایی در پژوهش‌های کیفی از آن جا که شاخص‌های منتخب از منظر کاربردپذیری و باورپذیری [۱۷] مورد تأیید می‌باشند، پایایی تأیید می‌گردد.

۳-۳- مفهوم و روش خوشه‌بندی

خوشه‌بندی، بخش‌بندی یک مجموعه ساختار نیافته از عناصر می‌باشد، که درون خوشه‌ها یا گروه‌های مشخص معرفی و شرح داده می‌شود، که شخص اغلب می‌خواهد اجزای خرد را به عنوان عوامل مشترک در همان خوشه‌ای قرار دهد که دارای صفات یکسان هستند، و عناصر غیر مشترک را، تا حد ممکن در خوشه‌ای جای دهد که به آن تعلق دارد. خوشه‌بندی در بسیاری از حوزه‌های موضوعی به کار گرفته شده و انواع زیادی از الگوریتم‌های خوشه‌بندی برای مقاصد و موقعیت‌های متفاوت وجود دارد [۳۱]. در این پژوهش، خوشه‌بندی ۱۸۶ کشور جهان بر مبنای شاخص‌های منتخب در حوزه اجتماعی توسعه پایدار، با نرم‌افزار SPSS Modeler 18 انجام شده است. برای سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ به تفکیک روش مناسب خوشه‌بندی پس از انتخاب حالت اتوماتیک در نرم‌افزار تعیین گردید. به منظور انتخاب روش مناسب خوشه‌بندی و تعداد خوشه مناسب ضریب نیم‌رخ برای هر یک از روش‌های کی‌مینز^۳، تواستپ^۴ و کوهنن^۵ بررسی شد. با بکارگیری روش خوشه‌بندی، تفکیک کشورهای جهان بر مبنای شاخص‌های منتخب حوزه اجتماعی توسعه پایدار و دفعات هم‌خوشه شدن ایران با دیگر کشورها، نشان داده شد.

۴-۳- توصیف داده‌ها

شاخص‌های اجتماعی موجود بر روی سایت بانک جهانی برگرفته از ۵ بخش می‌باشد که، عبارتند از: تحصیلات، بهداشت و سلامت، مشاغل، امنیت اجتماعی، و جنسیت. این ۵ بخش سهم بزرگی از دستور کار اهداف توسعه پایدار؛ به خصوص: هدف ۱ ریشه کن کردن فقر، هدف ۳ بهداشت و سلامتی، هدف ۴ فرصت‌های تحصیلی، هدف ۵ برابری جنسیتی، هدف ۶ بهداشت و آب آشامیدنی، و هدف ۸ کار مناسب، معقول و رشد اقتصادی، می‌باشد. داده‌های شاخص‌های اجتماعی، توسط مقامات ملی و سازمان‌های توسعه بین‌المللی همچون بانک جهانی جمع‌آوری و بررسی شده است. همکاری‌های دقیق و آماری کارشناسان در سراسر این سازمان‌ها کمک می‌کند تا اطمینان حاصل شود که داده‌ها قوی و قابل اعتماد و به موقع هستند [۳۴]. داده‌های مربوط به پژوهش حاضر شامل ۶۶۹۶ داده مربوط به شش شاخص منتخب در حوزه اجتماعی می‌باشد که از بانک جهانی در بین سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ استخراج گردید. داده‌های موجود به صورت نرمال‌سازی شده و در بازه (۲,۵+ تا ۲,۵-) قرار داشتند که این داده‌ها در یک پایگاه داده در نرم افزار اکسل ذخیره گردید.

۴- تحلیل یافته‌های پژوهش

۱-۴- غربال‌گری با استفاده از روش دلفی

³ K-Means

⁴ Two Step

⁵ Kohonen

¹ United Nations Development Programme (UNDP)

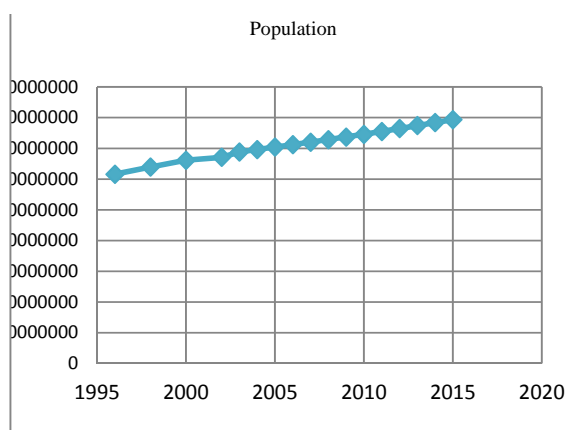
² Human Development Index (HDI)

خبرگان، تعیین و مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه مرحله اول و مرحله دوم پرسشنامه دلفی برای شاخص‌های منتخب اجتماعی در (جدول ۱)، نشان داده شده است.

بانک جهانی برای شاخص‌های اجتماعی ۱۳ بُعد را معرفی کرده است^۱ که خبرگان از این میان ۶ مورد را در وضعیت توسعه پایدار ایران موثر قلمداد کردند، که شاخص‌های منتخب با استفاده از روش دلفی و بر مبنای نظر

جدول (۱): نتایج روش دلفی برای شاخص‌های اجتماعی

ردیف	عامل	مرحله اول	مرحله دوم	اختلاف	نتیجه
۱	جمعیت	۴/۱۲۴	۳/۹۵۱	۰/۱۷۳	تأیید
۲	بهره‌وری نیروی کار	۴/۴۵۱	۴/۶۱۲	۰/۰۶۱	تأیید
۳	هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش	۴/۰۳۶	۳/۹۸۷	۰/۰۴۹	تأیید
۴	میزان سواد بزرگسالان	۴/۵۱۲	۴/۴۳۱	۰/۱۳۱	تأیید
۵	هزینه‌های بهداشت و سلامت	۴/۳۴۰	۴/۳۲۳	۰/۰۱۷	تأیید
۶	امید به زندگی در بدو تولد	۳/۸۴۵	۳/۹۲۱	۰/۰۷۶	تأیید

شکل (۱): وضعیت شاخص نرخ رشد جمعیت در ایران

همان‌طور که در نمودار مشخص است، جمعیت ایران در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ (۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ ه.ش) در حدود ۲۰ میلیون نفر رشد داشته است. میزان رشد جمعیت کشور در طی ۱۸ سال گذشته در نمودار مشخص می‌باشد.

شاخص ۲: بهره‌وری نیروی کار

تولید ناخالص داخلی هر فرد، نشان دهنده بهره‌وری نیروی کار است. برای مقایسه مقادیر بهره‌وری کار در کشورها، تولید ناخالص داخلی با استفاده از نرخ پارامترهای خرید به دلار بین‌المللی تبدیل می‌شود که با توجه به قیمت‌های نسبی بین کشورها تفاوت دارد. بهره‌وری نیروی کار؛ برای ارزیابی توان اقتصادی کشور، ایجاد و با حفظ فرصت‌های شغلی مناسب با پاداش‌های عادلانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. افزایش بهره‌وری از طریق سرمایه‌گذاری، تجارت، پیشرفت تکنولوژیکی، یا تغییر در کار سازمان می-

شاخص‌های اجتماعی تأثیرگذار بر امر توسعه پایدار در ایران بر مبنای نظر خبرگان، تعیین گردید. در ادامه، ابتدا به تعریف شاخص‌های منتخب بر مبنای تعاریف ارائه شده در سایت بانک جهانی می‌پردازیم؛ سپس به بررسی وضعیت ایران در شش شاخص منتخب حوزه اجتماعی، خواهیم پرداخت؛ در نهایت کشورهای هم‌خوشه با ایران، بر اساس شاخص‌های منتخب در حوزه اجتماعی در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، تعیین می‌گردد.

۴-۲- وضعیت ایران در شاخص‌های اجتماعی

شاخص‌های اجتماعی منتخب، عبارتند از: نرخ رشد جمعیت؛ بهره‌وری نیروی کار؛ هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش؛ سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت؛ نرخ سواد بزرگسالان؛ امید به زندگی در بدو تولد؛ است. که در ذیل ابتدا هر یک از این شاخص‌ها تعریف و سپس وضعیت ایران در این شاخص‌ها طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ بدست آمده است.

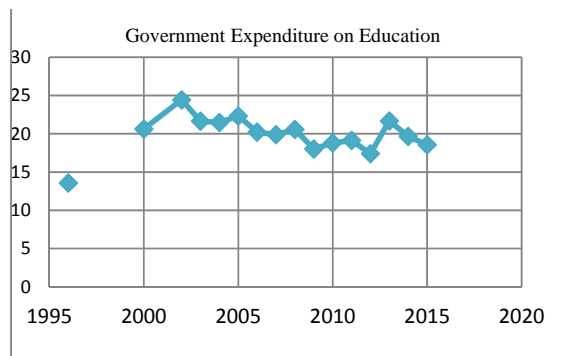
شاخص ۱: نرخ رشد جمعیت

برآورد جمعیت معمولاً بر اساس آمار جمعیت ملی است. در تعریف واقعی جمعیت همه ساکنان بدون در نظر گرفتن وضعیت قانونی یا شهروندی، شمارش می‌شوند. افزایش جمعیت بشر، به علت مهاجرت یا تولد، بیشتر از مرگ می‌تواند بر منابع طبیعی و زیرساخت‌های اجتماعی تأثیر بگذارد، که می‌تواند بر روی پایداری کشور فشار وارد کند. رشد قابل ملاحظه جمعیت تأثیر منفی بر دسترسی زمین به تولید محصولات کشاورزی و تقاضا برای غذا، انرژی، آب، خدمات اجتماعی، و زیرساخت‌ها دارد. از سوی دیگر، کاهش جمعیت- که نتیجه آن تولدهای کمتر از مرگ است و افرادی که از کشور خارج می‌شوند- می‌تواند بر تعهد دولت برای حفظ خدمات و زیرساخت‌ها تأثیر بگذارد. در شکل ۱ وضعیت ایران بر مبنای شاخص نرخ رشد جمعیت نشان داده شده است^۱.

۱. منبع: (۱) بخش جمعیت ملل متحد: چشم‌انداز جمعیت جهان، نسخه ۲۰۱۷؛ (۲) گزارش‌های سرشماری و سایر نشریات آماری از ادارات آمار ملی؛ (۳) کمیسیون اروپا: آمار جمعیت شناختی؛ (۴) بخش آماری سازمان ملل متحد: آمار و ارقام جمعیت و آمار حیاتی

(سال‌های مختلف)؛ (۵) اداره سرشماری ایالات متحده: پایگاه اطلاعات بین‌المللی؛ (۶) دبیرخانه انجمن اقیانوسیه: برنامه آمار و جمعیت‌شناسی، برآورد شده است.

تواند حمایت اجتماعی را افزایش دهد و فقر را کاهش دهد. افزایش بهره‌وری این پیشرفت‌ها را تضمین نمی‌کند، اما بدون آن‌ها- و رشد اقتصادی آن‌ها- بهبود بسیار بعید است. سنجش تولید ناخالص داخلی هر فرد، در واقع یک اقدام ضروری برای نظارت می‌باشد، که آیا کشور در مسیر دستیابی به هدف توسعه پایدار برای ترویج رشد اقتصادی فراگیر و پایدار، اشتغال کامل و کارآمد برای همه قرار دارد^۱.

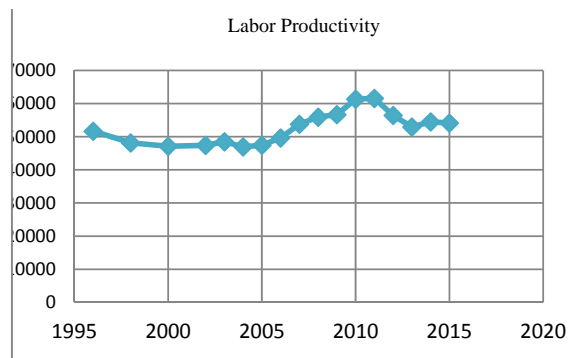
شکل (۳): وضعیت شاخص هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش در ایران

همان‌طور که در نمودار مشخص است هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش در ایران برابر ۱۸ دلار برای هر نفر در سال ۲۰۱۵ می‌باشد. که بالاترین میزان مربوط به سال ۲۰۰۲ بوده که در حدود ۲۴ دلار برای هر نفر بوده است.

شاخص ۴: سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت برآورد هزینه‌های بهداشتی در حال حاضر شامل کالاهای بهداشتی و خدماتی است که در طول هر سال مصرف می‌شود. برآورد هزینه‌های بهداشتی توسط سازمان بهداشت جهانی در قالب سیستم حساب‌های بهداشتی ۲۰۱۱ تهیه شده است. این سیستم تمام هزینه‌های بهداشتی در یک کشور مشخص را در طول مدت مشخص، صرف نظر از نهاد یا مؤسسه‌ای که این هزینه‌ها را تأمین و مدیریت می‌کند، تعریف می‌کند. این داده‌های سازگار و جامع در مورد هزینه‌های بهداشتی در یک کشور به نوبه خود می‌تواند به سیاست‌گذاری مبتنی بر شواهد کمک کند. تقویت تأمین مالی سلامت یکی از اهداف توسعه پایدار^۴ (هدف ۳) است. سطوح و روند داده‌های مربوط به هزینه‌های بهداشتی، مسائل مهمی نظیر نقاط ضعف و نقاط قوت و حوزه‌هایی که نیاز به سرمایه‌گذاری دارند، را نشان می‌دهد. به عنوان مثال امکانات بهداشتی اضافی، سیستم‌های اطلاعات بهداشتی بهتر یا منابع انسانی بهتر آموزش دیده، را می‌توان نام برد. تأمین مالی سلامت برای دستیابی به پوشش بهداشت جهانی^۵ نیز ضروری است. دستیابی به خدمات بهداشتی با کیفیت مورد نیاز برای تمام افراد بدون تحمل مشکلات مالی (هدف ۳،۸)، از اهداف ذکر شده توسعه سازمان ملل در زمینه توسعه پایدار است. در شکل ۴ وضعیت ایران در

۳. منبع: موسسه آمار، موسسه آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل (یونسکو).

تواند حمایت اجتماعی را افزایش دهد و فقر را کاهش دهد. افزایش بهره‌وری این پیشرفت‌ها را تضمین نمی‌کند، اما بدون آن‌ها- و رشد اقتصادی آن‌ها- بهبود بسیار بعید است. سنجش تولید ناخالص داخلی هر فرد، در واقع یک اقدام ضروری برای نظارت می‌باشد، که آیا کشور در مسیر دستیابی به هدف توسعه پایدار برای ترویج رشد اقتصادی فراگیر و پایدار، اشتغال کامل و کارآمد برای همه قرار دارد^۱.

شکل (۲): وضعیت شاخص بهره‌وری نیروی کار در ایران

همان‌طور که در نمودار مشخص است، بهره‌وری نیروی کار در ایران برابر ۵۵ هزار دلار در سال ۲۰۱۶ است، که این میزان نسبت به دو، سه سال اخیر وضعیت بهتری را نشان می‌دهد، در سال ۲۰۱۰، ۲۰۱۱ کشور از منظر شاخص بهره‌وری نیروی کار جایگاه بهتری داشته است.

شاخص ۳: هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش این شاخص با تقسیم کل هزینه‌های دولت در آموزش و پرورش بر کل هزینه‌های دولت در تمام بخش‌ها و ضرب شدن در ۱۰۰ محاسبه می‌شود. داده‌های جمع‌آوری شده براساس تخمین‌های بانک جهانی است. داده‌های مربوط به آموزش توسط موسسه یونسکو از طریق پاسخ‌های رسمی به بررسی سالانه آموزش و پرورش جمع‌آوری شده است. تمام داده‌ها با طبقه‌بندی استاندارد بین‌المللی^۲ برای تطابق برنامه‌های آموزشی در سطح بین‌المللی ترسیم می‌شوند.

سهم هزینه‌های دولت در زمینه آموزش و ارزیابی اولویت‌هایی که دولت برای تحصیل نسبت به سایر سرمایه‌گذاری‌های عمومی اختصاص می‌دهد، و نیز تعهد دولت به سرمایه‌گذاری در توسعه سرمایه انسانی نقش دارد. کشورهای با جمعیت جوان‌تر ممکن است هزینه بیشتری به آموزش و پرورش نسبت به بخش‌های دیگری مانند: بهداشت و امنیت اجتماعی و بالعکس اختصاص دهند. علاوه بر این، تعاریف و روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در مورد هزینه‌های عمومی دولت ممکن است در کشورهای

۱. منبع: سازمان بین‌المللی کار، پایگاه داده ILOSTAT. داده‌ها در نوامبر ۲۰۱۷ بازیابی شدند.

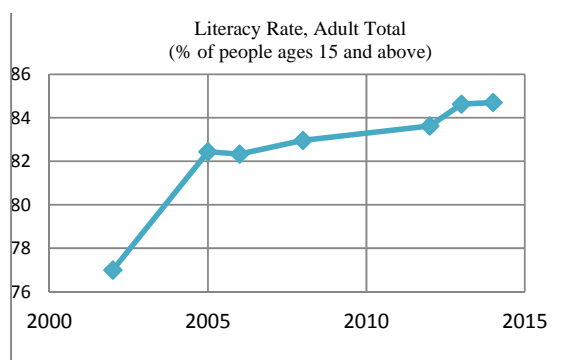
۲ International Standard Classification of Education (ISCED)

۴ System of Health Accounts 2011

۵ Sustainable Development Goal

۶ Universal Health Coverage

نظام آموزش و پرورش برای ارائه فرصت‌های کسب مهارت‌ها از طریق سواد آموزی، رشد فکری بیشتر و توسعه اجتماعی و اقتصادی ضروری است، گرچه لزوماً کیفیت آموزش را تضمین نمی‌کند. زنان با سواد می‌توانند از داده‌ها و اطلاعات برای بهبود سلامت، تغذیه و آموزش اعضای خانواده خود استفاده کنند. لازم به ذکر است که در عمل، سواد سنجی دشوار است. برآورد میزان سوادآموزی مستلزم سنجش سرشماری یا نظرسنجی تحت شرایط کنترل شده است.^۳

شکل (۵): وضعیت شاخص نرخ سواد بزرگسالان در ایران

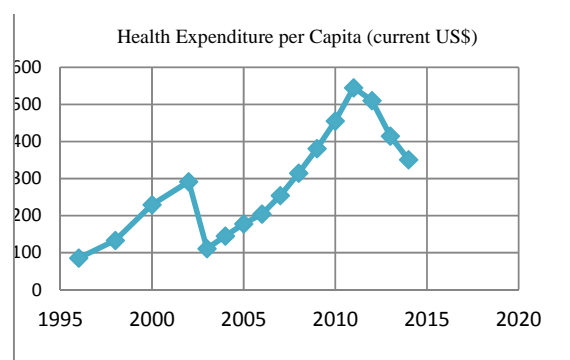
همان‌طور که در نمودار مشخص است نرخ سواد بزرگسالان در ایران نشان می‌دهد که ۸۴٪ جمعیت کشور در سال ۲۰۱۴ با سوادند. طیف ۱۸ ساله مورد بررسی، نشان می‌دهد که میزان سواد در کشور همواره در حال رشد بوده است. که در سال ۲۰۰۵ نسبت به سه سال قبل از آن، رشد صعودی با شیب تند قابل مشاهده است.

شاخص ۶: امید به زندگی در بدو تولد
امید به زندگی یک شاخص آماری است که نشان می‌دهد متوسط طول عمر در یک جامعه چقدر است^۴ یا به عبارت دیگر هر عضوی از آن جامعه چند سال می‌تواند توقع حیات داشته باشد. هر چه شاخص‌های بهداشتی و همچنین درمانی بهبود یابد امید به زندگی افزایش خواهد یافت و از این رو این شاخص یکی از شاخص‌های سنجش پیشرفت و عقب ماندگی کشورهاست. که در شکل ۶ وضعیت ایران در این شاخص نشان داده شده است.

۳. منبع: موسسه آمار، موسسه آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل (یونسکو).

۴. منبع: امید به زندگی مرد و زن در هنگام تولد از منابعی مانند: (۱) بخش جمعیت ملل متحد: چشم‌انداز جمعیت جهان، نسخه ۲۰۱۷؛ (۲) گزارش‌های سرشماری و سایر نشریات آماری از ادارات آمار ملی؛ (۳) کمیسیون اروپا: آمار جمعیت شناختی؛ (۴) بخش آماری سازمان ملل متحد: آمار و ارقام جمعیت و آمار حیاتی (سال‌های مختلف)؛ (۵) اداره سرشماری ایالات متحده: پایگاه اطلاعات بین‌المللی؛ و (۶) دبیرخانه انجمن اقیانوسیه: برنامه آمار و جمعیت‌شناسی، برآورد شده است.

شاخص سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت بر مبنای داده های در دسترس قابل مشاهده است.^۱

شکل (۴): وضعیت شاخص سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت در ایران

همان‌طور که در نمودار مشخص است سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت در ایران سال ۲۰۱۴ برابر ۳۵۰ دلار برای هر نفر بوده است. که بالاترین میزان برای سال ۲۰۱۱ بوده، که به میزان ۵۵۰ دلار برای هر نفر بوده است.

شاخص ۵: نرخ سواد بزرگسالان

شاخص نرخ سواد بزرگسالان درصد افراد ۱۵ سال و بالاتر را شامل می‌شود. افرادی که می‌توانند به درک یک عبارت کوتاه ساده در مورد زندگی روزمره شان و خواندن و نوشتن بپردازند. آمار سوادآموزی برای اکثر کشورها جمعیت ۱۵ سال و بالاتر را پوشش می‌دهد، اما بعضی از آن‌ها شامل سن‌های جوان‌تر یا محدود به سن خاصی است که تمایل دارند نرخ سواد را افزایش دهند. نرخ سوادآموزی جوانان برای سنین ۱۵ تا ۲۴ سالگی نشان دهنده پیشرفت اخیر در آموزش و پرورش است. نتایج آموزش ابتدایی در طی ۱۰ سال گذشته یا بیشتر، نشان می‌دهد که نسبت جمعیت افرادی که از سیستم آموزش ابتدایی عبور کرده‌اند و مهارت‌های اساسی و مهارت‌های حسابداری را کسب کرده‌اند در حال افزایش است. به طور کلی، سواد آموزی شامل حسابداری، و توانایی محاسبات ریاضی ساده است. داده‌های سوادآموزی؛ توسط موسسه یونسکو بر اساس سمینارهای ملی و نظرسنجی‌های خانوار و برای کشورهای بدون اطلاعات آماری از سوادآموزی، از طریق مدل پیش‌بینی سواد عصر جهانی آ تهیه شده است.

نرخ سوادآموزی شاخصی برای ارزیابی میزان تحصیلات است. این داده‌ها می‌توانند کیفیت نیروی کار آینده را پیش‌بینی کنند و می‌توانند در تضمین سیاست‌هایی برای مهارت‌های زندگی مردان و زنان استفاده شوند. همچنین می‌تواند به عنوان یک ابزار پراکسی برای اثربخشی نظام آموزش و پرورش به کار گرفته شود. نرخ سواد بالا نشان دهنده ظرفیت

۱. منبع: پایگاه اطلاعات بهداشت و درمان جهانی بهداشت جهانی (<http://apps.who.int/nha/database>).

2 Global Age-Specific Literacy Projection Model

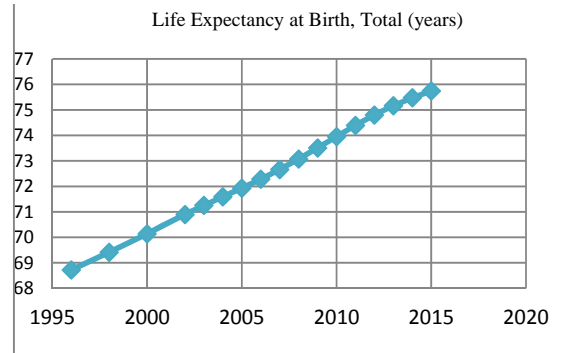

شکل (۶): وضعیت شاخص امید به زندگی در بدو تولد در ایران

همان‌طور که در نمودار مشخص است امید به زندگی در ایران ۷۵٫۷ سال، در سال ۲۰۱۶ بوده است که در طی ۱۸ سال گذشته این شاخص همواره رشد صعودی داشته است.

۴-۳- خوشه‌بنای ۱۸۶ کشور جهان بر مبنای شاخص‌های منتخب توسعه پایدار اجتماعی

در ادامه تعداد فراوانی کشورهایی که از منظر شاخص‌های منتخب توسعه پایدار در حوزه اجتماعی در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، هم‌خوشه ایران شده‌اند در جدول ۲، نشان داده شده است.

جدول (۲): فهرست فراوانی کشورهای هم‌خوشه با ایران از منظر شاخص‌های توسعه پایدار در حوزه اجتماعی

دفعات هم‌خوشه شدن	نام کشورها	دفعات هم‌خوشه شدن	نام کشورها	دفعات هم‌خوشه شدن	نام کشورها	دفعات هم‌خوشه شدن	نام کشورها
۵	پاراگوئه	۷	قزاقستان	۴	کلمبیا	۱۰	الجزیره
۴	پرو	۲	کنیا	۱	کاستاریکا	۱۰	آنگولا
۲	فیلیپین	۴	کره جنوبی	۴	کرواسی	۱۰	آرژانتین
۳	لهستان	۳	ج. قرقیزستان	۳	کوبا	۳	ارمنستان
۱	پرتغال	۲	لاتویا	۳	قبرس	۳	آذربایجان
۳	رومانی	۲	لیتوانی	۴	جمهوری چک	۳	باهاماس
۵	روسیه	۵	ج. مقدونیه	۴	اکوادور	۱۴	بحرین
۱	ساموآ	۱	ماداگاسکار	۸	ج. عربی. مصر	۱۴	بنگلادش
۱	سائوتومه و پرنسپ	۳	مالزی	۳	السالوادور	۱۴	باربادوس
۲	عربستان	۲	مالدیو	۱	استونی	۲	بلاروس
۲	ترینیداد و توباگو	۱	مالت	۲	جورجیا	۲	بلیز
۷	تونس	۱	موریتانی	۲	یونان	۱	بنین
۱۱	ترکیه	۱	مونتنگرو	۱	گینه	۱	بوتان
۹	ترکمنستان	۳	نیکاراگوئه	۲	هندوراس	۱	بولیویا
۸	اکراین	۱	نیجر	۶	مجارستان	۳	بوسنی و هرزگوین
۲	امارات.م.عربی	۱	نیجریه	۱۲	اندونزی	۵	برزیل
۵	اروگوئه	۲	عمان	۹	عراق	۲	بلغارستان
۱۲	ونزوئلا	۶	پاکستان	۱	اسرائیل	۱	بورکینافاسو
۱۰	ویتنام	۲	پاناما	۶	جامائیکا	۱	ج. کبورد
۲	یمن	۱	پاپوآ گینه‌نو	۶	مراکش	۳	شیلی

منبع: یافته‌های پژوهش‌گر

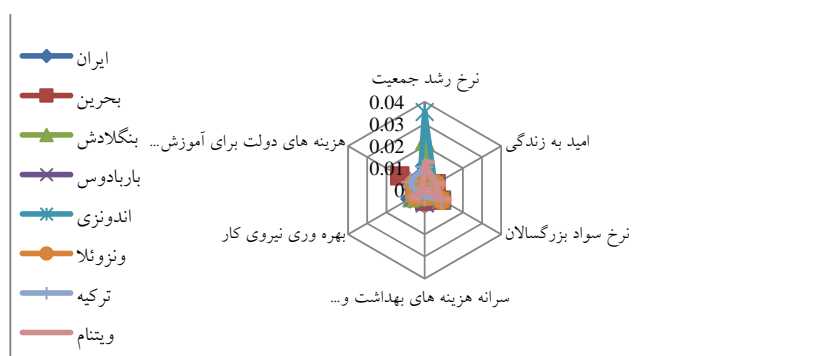
دارد. به منظور تحلیل این بخش، داده‌های موجود نرمال‌سازی گردید و در بازه بین (۱ تا ۰) قرار گرفتند.

جدول ۳ و شکل ۷ به مقایسه ایران با کشورهای پرداخته که بیشترین فراوانی (بیش از ۱۰ سال اشتراک در خوشه) را در میان خوشه‌ها، از منظر میانگین شاخص‌های اجتماعی در بین سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶

جدول (۳): ایران و کشورهای با بیش از ۱۰ سال اشتراک از منظر میانگین شاخص‌های حوزه اجتماعی

شاخص‌ها	ایران	بحرین	بنگلادش	باربادوس	اندونزی	ونزوئلا	ترکیه	ویتنام
نرخ رشد جمعیت	۰/۰۱۰۹۵	۰/۰۰۰۱۵۹	۰/۰۲۲۱۹۵	۴/۱۸E-۰۵	۰/۰۳۵۴۵۵	۰/۰۰۴۲۰۸	۰/۰۱۰۶۲۸	۰/۰۱۲۷۷۶
هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش	۰/۰۰۸۰۷۹	۰/۰۱۳۱۰۸	۰/۰۰۰۸۳۵	۰/۰۰۴۷۳۷	۰/۰۰۲۷۲۵	۰/۰۰۵۸۹۳	۰/۰۰۷۶۵۱	۰/۰۰۱۰۶۹
بهره وری نیروی کار	۰/۰۰۷۷۶۵	۰/۰۰۳۷۵۸	۰/۰۰۶۶۱۳	۰/۰۰۵۷۱۶	۰/۰۰۶۳۹۶	۰/۰۰۵۳۰۳	۰/۰۰۳۶۴۴	۰/۰۰۶۹۸
سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت	۰/۰۰۱۹۵	۰/۰۰۴۸۵۲	۰۰۰۱۱۹	۰/۰۰۵۸۸	۰/۰۰۰۳۹	۰/۰۰۲۸۹	۰/۰۰۰۲۹	۰/۰۰۰۴۳
نرخ سواد بزرگسالان	۰/۰۰۷۶۵۶	۰/۰۰۸۷۷۲	۰/۰۰۵۱۴۸	در دسترس نیست	۰/۰۰۸۶۴۶	۰/۰۰۸۸۹	۰/۰۰۸۵۲۷	۰/۰۰۸۵۱۹
امید به زندگی	۰/۰۰۵۷۳۳	۰/۰۰۵۹۶۶	۰/۰۰۵۴۰۷	۰/۰۰۵۸۶۳	۰/۰۰۵۳۲۳	۰/۰۰۵۷۸	۰/۰۰۵۷۲۳	۰/۰۰۵۸۶۸

منبع: یافته‌های پژوهش‌گر

شکل (۷): ایران و کشورهای با بیش از ۱۰ سال اشتراک از منظر میانگین شاخص‌های توسعه پایدار- اجتماعی

منبع: یافته‌های پژوهش‌گر

منابع مولد برای مواجهه با فرصت‌ها و چالش‌ها است. از این رو، به منظور دستیابی به توسعه پایدار اجتماعی در کشور، بر اساس نظرات خبرگان، ۶ شاخص تأثیرگذار در کشور انتخاب گردید. که نتایج حاصل از خوشه-بندی ۶ شاخص منتخب (نرخ رشد جمعیت؛ بهره‌وری نیروی کار؛ هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش؛ سرانه هزینه‌های بهداشت و سلامت؛ نرخ سواد بزرگسالان؛ امید به زندگی در بدو تولد)، جایگاه ایران را در بین کشورهای جهان در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶، و تعداد دفعات هم‌خوشه شدن ایران با دیگر کشورهای جهان را نشان می‌دهد. کشور ایران بیشترین فراوانی هم‌خوشه‌گی را با کشورهای بحرین، بنگلادش، باربادوس داشته که ۱۴ بار در طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۶ از نظر شاخص‌های منتخب اجتماعی در یک گروه قرار گرفتند؛ و ۱۲ بار با کشور اندونزی و ونزوئلا در یک خوشه بوده است؛ و ۱۱ بار با کشور ترکیه در یک خوشه قرار گرفته است؛ و ۱۰ بار با کشورهای الجزیره، آنگولا، آرژانتین، ویتنام هم خوشه بوده است. همان‌طور که مشخص است ایران بیشتر در بین کشورهایی قرار گرفته که از منظر توسعه یافتگی، سطح بالایی ندارند. بنابراین پیشنهاد پژوهشی که برای برنامه-

بر مبنای یافته‌های روش خوشه‌بندی، کشورهایی که در شکل ۷ بر اساس شش شاخص منتخب حوزه اجتماعی وضعیت‌شان مورد بررسی قرار گرفته است، شبیه‌ترین کشورها در طی ۱۸ سال گذشته با وضعیت توسعه پایدار اجتماعی در کشور ایران، می‌باشند. همان‌طور که نمودار نشان می‌دهد، در شاخص «نرخ رشد جمعیت»، کشور مالزی و بعد از آن کشور بنگلادش نسبت به دیگر کشورهای مشابه‌شان، از جمعیت بالاتری برخوردارند؛ و در شاخص «هزینه‌های دولت برای آموزش و پرورش» کشور بحرین از دیگر کشورهای مشابه بهتر عمل کرده است.

۵- نتیجه‌گیری

توسعه اجتماعی بیانگر فرآیندی است که طی آن نیازهای حیاتی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، زیست‌محیطی و ... همه انسان‌ها تأمین می‌شود. به عبارت دیگر توسعه اجتماعی به مثابه یک کل یکپارچه نه تنها به عنوان مجموعه تغییر و تحولات ساختاری در ساختارهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه تلقی می‌شود بلکه اساساً به مثابه یکی از پیامدهای توانایی جامعه در سازمان دهی به توانمندی انسان و

شماره ۳۷، قادری، حاتم، (۱۳۸۱)، چالش‌های دولت و هویت ملی، فصلنامه مطالعات ملی، سال سوم، شماره ۱۱.

[۱۲] مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک، معاونت پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، گروه پژوهش‌های اجتماعی، (۱۳۹۰). بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی در ایران، تهران، مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک. گزارش راهبردی، شماره ۱۱۰.

[۱۳] مورن، ادگار، (۱۳۸۲)، هویت انسانی، ترجمه نیک‌پی، تهران، نشر قصبه سرا.

[۱۴] مومنی، فرشاد، (۱۳۸۰)، نسبت توسعه اجتماعی با عدالت اجتماعی، مجموعه مقالات همایش توسعه اجتماعی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

[۱۵] نجف‌بیگی، رضا، (۱۳۹۵)، نگاهی به مدیریت توسعه پایدار و توسعه در ایران، انتشارات ترمه.

[۱۶] نیومن، ویلیام لاورنس، (۲۰۰۶)، روش‌های پژوهش اجتماعی: رویکردهای کمی و کیفی، ترجمه ابوالحسن فقیهی و عسل آغاز، تهران، نشر ترمه، جلد اول، چاپ اول ۱۳۹۰.

[۱۷] هزارجریبی، جعفر، ارفعی‌مقدم، عبدالمجید، (۱۳۹۴)، جهانی شدن و توسعه اجتماعی ایران در سه دهه گذشته بین سال‌های ۱۳۶۱-۱۳۹۱، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال هفتم، شماره دوم.

ریزان و فعالان کشور و علاقه‌مندان در حوزه توسعه پایدار می‌توان مطرح کرد اینست که، به مطالعه‌های تطبیقی میان ایران و کشورهای مطرح شده بپردازند. خلاءها و شکاف‌هایی که مانع رشد و توسعه در کشور هستند شناسایی شوند و تعیین گردد که رشد در کدام یک از شاخص‌های منتخب می‌تواند تا حدی به بهبود وضعیت فعلی منجر شود. بدین منظور می‌توان به شناسایی کشورهایی پرداخت که در دو سه سال اخیر از خوشه ایران جدا شدند و در بین کشورهای توسعه یافته‌تر قرار گرفتند؛ و سپس مطالعه بر روی دلایل پیشرفت این کشورها و تطبیق شرایط ایران با کشورهای منتخب، برای دستیابی به سطحی بالاتر از توسعه یافتگی. از محدودیت‌های این مطالعه می‌توان به این موضوع اشاره داشت که: انتخاب شاخص‌های توسعه پایدار در حوزه اجتماعی بر مبنای نظر خبرگان (در ایران) و با استفاده از روش دلفی بوده است. بنابراین، شاخص‌های منتخب از نظر روایی درونی قابلیت تأیید دارند، اما در مورد روایی بیرونی نمی‌توان نظری داد. از طرفی تطبیق خبره‌ها با شرایط خبرگی، باعث کم شدن تعداد خبره‌ها در پژوهش شده است.

منابع و مأخذ

- [۱] آذر، عادل، منصور، مومنی، (۱۳۹۵)، آمار و کاربرد آن در مدیریت، جلد دوم، سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ویراست سوم.
- [۲] احمدی، حمید، (۱۳۸۱)، جهانی شدن و هویت قومی یا هویت ملی، فصلنامه مطالعات ملی، سال سوم، شماره ۱۱.
- [۳] ازکیا، مصطفی، غفاری، غلامرضا، (۱۳۸۴)، جامعه‌شناسی توسعه. چاپ ششم، انتشارات کیهان.
- [۴] چلبی، مسعود، (۱۳۷۲)، وفاق اجتماعی، نشریه نامه علوم اجتماعی، دوره سوم، ص ۱۵-۲۸.
- [۵] دارندورف، رالف، (۱۳۷۱)، انسان شناسی اجتماعی، ترجمه خدیوی، تهران، نشر آگاه.
- [۶] زاهدی، شمس‌السادات، ابراهیم‌پور، حبیب، (۱۳۹۱)، حکمرانی مبتنی بر پایداری (با تأکید بر حفاظت محیطی)، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- [۷] الطائی، علی، (۱۳۷۸)، بحران هویت قومی در ایران، تهران، نشر شادگان.
- [۸] عبداللهی، محمد، (۱۳۸۳)، توسعه اجتماعی، فصلنامه علمی- پژوهشی فرآیند مدیریت و توسعه، دوره ۱۸، شماره ۴، ص ۱۴-۲۱.
- [۹] فاضلی، محمد؛ فتاحی، سجاد، زنجان‌رفیعی، سیده‌نسترن، (۱۳۹۲)، توسعه‌ی اجتماعی، شاخص‌ها و جایگاه ایران و جهان، فصلنامه مطالعات توسعه‌ی اجتماعی- فرهنگی، دوره دوم، شماره ۱، ص ۱۵۹-۱۸۲.
- [۱۰] فراستخواه، مقصود، (۱۳۷۲)، تأملی در پارادوکس‌های هویت و اقتباس، مجله ایران فردا، شماره ۵.
- [۱۱] فیروزآبادی، احمد، حسینی، رسول، قاسمی، روح اله، (۱۳۸۹)، مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم،
- [18] Alexander, J. C., (1998), **Real Civil Societies: Dilemmas of Institutionalization**, SAGE Publications Limited.
- [19] Archer, M., (2001), **Being Human, the Problem of Agency**, Sage Publication.
- [20] Bourdieu, P., (1977), **Outline of a Theory of Practice, Cambridge Studies In social and Cultural Anthropology**, 16.
- [21] Coleman, J. S., Coleman, J. S., (1994), **Foundations of Social Theory**, Harvard University press.
- [22] Craib, L., (1998), **Experiencing Identity**, Sage Publication.
- [23] Estes, R. I., (2001), **Social Welfare and Social Dev.: Partners or Competitors**, University of Pennsylvania.
- [24] Giddens, A., (1991), **Modernity and Self Identity**, Cambridge: Polity Press.
- [25] Gionis, A., Manila, H., Tsaparas, P., (2004), **Clustering Aggregation**, Helsinki Institute for Information Technology, BRU, Department of Computer Science, University of Helsinki, Finland. Retrieved feb.13, 2007, from: www.cs.helsinki.fi/u/gionis/papers/icde05.pdf.
- [26] Habermas, J., (1979), **Communication and the Evolution of Society**, Translated by McCarthy, Boston Press.
- [27] Jenekins, R., (1996), **Social Identity**, London: Routledge.
- [28] Nancy, R., (2000), **Economic and Social Dev.: Two Sides of Some Coin World Summation Social Dev**, Economic Dev. and social Responsibility, June 30, Geneva, Switzerland.
- [29] Parsons, T., (1996), **Societies**, Evolutionary and Comparative Perspective, New- Jersey: Prentice Hall.
- [30] Rosell, M., (2006), **Introduction to Information Retrieval and Text Clustering**, Retrieved Feb.19, 2007, from: www.nada.kth.se/~rosell/undervisning/sprakt/irintro060801.pdf.
- [31] **The Legatum Prosperity Index**, (2016), Tenth Edition 2007-2016, www.prosperity.com.
- [32] The World Bank Group, (2017), **World Bank: The Worldwide Governance Indicators (WGI) Project**, 1996-2016. http://info.worldbank.org.
- [33] World Bank Group, (2017), **World Development Indicators: People**, http://wdi.worldbank.org/tables.